

JĘZYK

jako świadectwo
kultury

JĘZYK - KULTURA - SPOŁECZEŃSTWO

v

JĘZYK

jako świadectwo
kultury

JĘZYK - KULTURA - SPOŁECZEŃSTWO
V

REDAKCJA NAUKOWA
Stanisław Cygan

KIELECKIE TOWARZYSTWO
NAUKOWE

KIELCE 2021

Redakcja naukowa
dr hab. Stanisław Cygan, prof. UJK
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Recenzent
prof. dr hab. Andrzej Stanisław Dyszak
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Korekta
Zespół

Skład komputerowy
Andrzej Kucharczyk

Projekt okładki
Anna Domańska

Fotografia na okładce: efks/Adobe Stock

© Copyright by Kieleckie Towarzystwo Naukowe

Kielce 2021

ISBN KTN: 978-83-60777-87-9

Wydawca
Kieleckie Towarzystwo Naukowe

Druk i oprawa
Agencja Wydawnicza PAJ-Press
www.pajpress.com.pl, tel. 44 724-24-00

Spis treści

STANISŁAW CYGAN	
Wstęp	7
MACIEJ ADAM BACZYŃSKI	
Język jako czynnik kształtujący tożsamość narodów bałkańskich	9
RENATA CUPRYCH	
Konotacyjne ujęcie starości – refleksja kulturowa	23
ANNA FALANA-JAFRA	
Przestępcze akty mowy. Projekt analizy pragmatyczno-kognitywnej aktów mowy penalizowanych w polskim Kodeksie karnym	35
KLAUDIA JAKUBOWICZ	
<i>Nużby niebo upadło i skowronki potłukło.</i> Polska kultura epok dawnych zapisana we frazeologii	47
MONIKA JAWORSKA	
Komentarze użytkowników zamieszczone w serwisie internetowym TripAdvisor.pl jako akty emotywno-oceniające	59
AGNIESZKA JEDZINIAK	
Nazwy własne wobec doświadczenia turystycznego – refleksja onomastyczna wokół wybranej prozy podróżniczej XX i XXI wieku	71
MARIKA JOCZ	
Kaszubska grzeczność językowa realizowana w aktach zachęty do wejścia do domu oraz w aktach częstowania	85
DOMINIKA KONKOL	
Rap w rdzennych językach Ameryki Łacińskiej	97
ELIZA KOSZYKA	
Walka – wojna – wojskowość. Batalistyczny punkt widzenia w językowej kreacji zwierząt w krótkich utworach prozatorskich Adolfa Dygasińskiego	105

BARTŁOMIEJ KOTOWSKI	
Fandomy Lwowa, czyli o bałaku, batiarach i piosenkach lwowskiej ulicy w cyberprzestrzeni	117
EWA KOZIK	
Współczesne mity medyczne w dyskursie nowych mediów	135
MARTA KWAŚNIEWSKA	
Coral reefs – victims or opponents of climate change – a study based on Australian newspaper articles	149
BARBARA MAJ-MALINOWSKA	
Studenckie powitania i pożegnania w akademickiej komunikacji internetowej	159
PAULINA PICHETA	
Sztuka komunikacji według papieża Franciszka. Analiza wypowiedzi na podstawie Twittera	177
KATARZYNA MARIA PIETRZYK	
Obraz śmierci i zabijania zwierząt w utworze etnograficznym Wacława Sieroszewskiego <i>Dwanaście lat w kraju Jakutów</i>	189
KAMIL SKOCZYŁAS	
Językowy obraz matki w blogach parentingowych	207
ANASTASSIYA STARODUBTSEVA	
Lexical units with the national-cultural component in <i>The Legend of Mankurt</i>	217
ANNA SUSKA	
Językowe oblicza dobra wspólnego w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku	227
KATARZYNA ZAGŁOBA	
Elementy wyposażenia domu w Wielkopolskich Słownikach Regionalnych	237
MARZENA ŻEMEJDA-ZYBURA	
Nazwy miejscowe jako teksty kultury na przykładzie gminy Kruszyna (powiat częstochowski)	251

WSTĘP

Monografia wieloautorska pt. *Język jako świadectwo kultury. Język. Kultura. Społeczeństwo V* zawiera 20 artykułów naukowych, których autorami są studenci, słuchacze studiów doktoranckich i Szkoły Doktorskiej oraz doktorzy nauk humanistycznych. Zarówno układem treści, jak i problematyką badań nawiązuje ona do wydanych tomów prac *Język jako świadectwo kultury* pod moją redakcją naukową. Publikacja poszerza zakres serii, włącza nowe treści do dyskursu naukowego. Jest zróżnicowana pod względem tematyki, stanowi wyraz zainteresowań różnymi obszarami badawczymi, głównie w zakresie językoznawstwa i kulturoznawstwa, młodych badaczy języka reprezentujących siedem krajowych ośrodków akademickich: łódzki (UŁ – 1 tekst), katowicki (UŚ – 3 teksty), gdański (2 teksty), częstochowski (UH-P – 3 teksty), poznański (1 tekst), warszawski (SGH – 1 tekst), kielecki (UJK – 9 tekstów).

Szczególnie spośród autorów należy wyróżnić studentów, dla których jest to naukowy debiut.

Język stanowi dobro, nośnik kultury, ważny wyznacznik tożsamości lokalnej, narodowej, element więzi międzypokoleniowej, ważny element niematerialnego dziedzictwa kulturowego, narzędzie myśli, porozumiewania, przekazywania informacji, społecznego działania. Jak podaje J. Bartmiński, język funkcjonuje „jako «organizator» kultury, a także jej zwierciadło i «archiwum», jako środek, który utrwała pamięć o tym, co było, i przekazuje tradycję następnym pokoleniom”¹.

Zamieszczone w publikacji teksty naukowe koncentrują się wokół różnych zagadnień językoznawczych; dotyczą m.in. onomastyki (np. mikrotoponimy gminy Krużyna w pow. częstochowskim i nazwy własne funkcjonujące w strukturze dzieła literackiego), etykiety językowej, języka artystycznego (np. językowa kreacja zwierząt, dawna polska frazeologia), problemów socjolingwistycznych (język jako czynnik kształtujący tożsamość narodów bałkańskich), języka mediów (np. mity medyczne w języku nowych mediów, językowy obraz matki w blogach parentingowych) i dialektologii polskiej.

Książka z pewnością zainteresuje tych wszystkich, którym bliska jest problematyka badań językoznawczych, w szczególności zaś polonistów. Liczę na to, że dla każdego miłośnika języka ojczystego będzie to źródło inspiracji twórczych.

¹ J. Bartmiński, *Język symbolem tożsamości narodowej i świadectwem otwartości*, [w:] tegoż, *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, Lublin 2007, s. 25.

Serdecznie dziękuję Opiekunom naukowym autorów artykułów, Recenzentowi monografii – prof. drowi hab. Andrzejowi Stanisławowi Dyszakowi z UKW w Bydgoszczy, którego bardzo szczegółowe, choć czasami bardzo krytyczne, życzliwe uwagi, przyczyniły się do nadania tekstom lepszego kształtu językowo-stylistycznego, kompozycyjnego itp.

Dziękuję za współpracę i okazaną pomoc Pani Prezes KTN-u – dr hab., prof. UJK Barbarze Gierszewskiej, Pani Dyrektor Instytutu Literaturoznawstwa i Językoznawstwa UJK w Kielcach – dr hab., prof. UJK Marzenie Marczewskiej oraz Kierownikowi Biura Organizacyjnego KTN-u – Panu mgr. Arturowi Kornackiemu.

Podziękowania składam również Paniom: mgr Monice Jaworskiej, mgr Barbarze Maj-Malinowskiej. Wyrazy szczególnej wdzięczności przekazuję Pani mgr Katarzynie Pietrzyk, Przewodniczącej Studenckiego Koła Naukowego Dialektologicznego UJK w Kielcach.

Stanisław Cygan

MACIEJ ADAM BACZYŃSKI¹

Uniwersytet Łódzki

ORCID: 0000-0001-5500-0364

e-mail: baczynskimaciek91@gmail.com

Język jako czynnik kształtujący tożsamość narodów bałkańskich

Słowa kluczowe: tożsamość, język, Chorwaci, Macedończycy, Kosowarzy

Keywords: identity, language, the Croats, the Macedonians, the Kosovars

Streszczenie: Język stanowi kluczowy element tożsamości narodów bałkańskich. Historia ich powstania nierozdzielnie łączy się z walką o zachowanie odrębności i emancypację kulturową. Tworzenie suwerennego języka pozwala Chorwatom na podkreślenie niezależności ich państwa i narodu od Serbów. Podobnie jest z Macedończykami, dla których język jest bazą kształtowanej od połowy XIX wieku tożsamości narodowej oraz argumentem potwierdzającym ich odrębność od innych ludów bałkańskich. Kosowarzy zaś zjednoczyli się wokół języka, który pozwalał im rozwijać swoją kulturę pomimo politycznej dominacji Serbów. Stosunkowo młode poczucie tożsamości tych trzech narodów wciąż podlega modyfikacjom, stoi przed nim również wiele wyzwań, także na płaszczyźnie językowej.

Abstract: Language is a key element of the identity of the Balkan nations. The history of their creation is inextricably linked with the struggle to maintain individuality and cultural emancipation. Creating a sovereign language allows the Croats to emphasize the independence of their state and nation from the Serbs. It is similar with Macedonians, for whom language is the basis of their national identity, which has been shaped since the mid-nineteenth century, and an argument confirming their distinctiveness from other Balkan nations. Kosovars united around a language that allowed them to develop their culture despite the political domination of the Serbs. The relatively young sense of identity of these three nations is still subject to modifications, and it faces many challenges, also in terms of language.

¹ Maciej Adam Baczyński – absolwent studiów licencjackich z zakresu filologii bałkańskiej i studiów bałtyckich, obecnie student I roku studiów magisterskich na kierunku stosunki międzynarodowe.

Tożsamość językowa Bałkańczyków

Język jest głównym narzędziem komunikacji międzyludzkiej. W związku z tym stanowi podstawowe narzędzie nawiązywania relacji społecznych. Współcześnie są one regulowane przez różnorodne czynniki, które powodują, że społeczeństwo i jego tożsamość ulegają ciągłym przekształceniom. Poniższy artykuł przeczy pogładowi, jakoby postępująca homogenizacja kultury miała osłabiać pozycję państw narodowych oraz ich instytucji. Odrębność kulturowa wciąż stanowi bazę tożsamości narodowej jednostek, odgrywa kluczową rolę w funkcjonowaniu społeczeństw, a także wpływa na podejmowane przez nie działania polityczne.

Na wstępie warto przyrzeć się charakterowi tożsamości narodów bałkańskich. Półwysep od stuleci stanowi bowiem obszar, na którym przenikają się różne kultury. Powoduje to, że zamieszkujące go społeczności tworzą mozaikę religii, zwyczajów, a także języków. W XIX wieku elementy te posłużyły za fundament nowoczesnych państw narodowych. Do ich konstruowania wykorzystywano liczne elementy kultury: od malarstwa, przez architekturę po stanowiący temat opracowania – język. Współcześnie Bałkany wciąż są niestabilne, a napięcia etniczne – nadal silne. Jednym z ich przejawów jest konfrontacja na płaszczyźnie językowej.

Umocnienie tożsamości wspólnot bałkańskich wiązało się z potrzebą zrzucenia dominacji kulturowej państw, które zamieszkiwały. Konrad Jajecznik podkreślił, że na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej naród jest tworzony przez skonfliktowaną z władzą grupę etniczną, którą spajają dojrzałe więzy kulturowe. Potrzeba budowy własnego organizmu politycznego swój początek ma zaś w głębokiej frustracji społeczności, która wynika z rozproszenia jej członków na obcych terytoriach. Zjawisko to przejawia się w uwypuklaniu cech odróżniających wspólnotę od otoczenia (Jajecznik 2008: 33–34).

Jednym z podkreślanych elementów jest język. Zajmuje on szczególne miejsce w procesie kształtowania narodu, gdyż tworzy „więź między grupą przodującą a grupami drugorzędnymi, nadaje narodowi ów właściwy mu charakter uczuciowy wynikający z więzów krwi, konieczny do uzyskania minimum solidarności” (Tortosa 1986: 39). Czyni to z języka nie tylko element spajający daną wspólnotę, ale również instrument rozprzestrzeniania jej narodowej ideologii.

Maria Todorova uznała język za fundament współczesnych narodów bałkańskich, bowiem kształtujące się w XIX wieku postawy nacjonalistyczne opierały się

przede wszystkim na tożsamości językowej i religijnej. Wszyscy przywódcy narodowi i kulturowi upatrywali w języku najpotężniejszy czynnik jednoczący. Wysiłki nowo powstających państw skupiały się na stworzeniu świeckich, scentralizowanych i jednolitych systemów kształcenia jako najpotężniejszej – poza wojskiem – siły scalającej naród. Jednak właśnie nacisk kładziony na jednoczącą moc języka uwidaczniał eks-

k]luzywizm tego kryterium i sztywność granic etnicznych, które wyznaczał. Wykluczało to możliwość integracji (innej niż asymilacja) różnych grup językowych w jeden naród – to przypadek Albańczyków w Serbii, Turków w Bułgarii i Grecji, Greków w Albanii, Węgrów w Rumunii, Kurdów w Turcji itp. (Todorova 2008: 378).

Język jako czynnik narodotwórczy ograniczał więc budowę multietnicznego społeczeństwa wielokulturowego i dążył do kreowania płaskiej tożsamości monoetnicznej.

Opracowana przez włoskiego filozofa Antonio Gramsciego koncepcja hegemonii kulturowej bazuje m.in. na podkreśleniu politycznej roli języka. Dominacja określonej odmiany języka marginalizuje dialekty i kultury lokalne, co sprawia, że zaczyna ona pełnić funkcję narzędzia ucisku. Jego przejawem jest przejmowanie przez władzę kontroli nad kulturą i edukacją. Gramsci zwrócił więc uwagę na zależności łączące świat nauki i kręgi władzy. Wynikające z nich odgórne zarządzanie kulturą skutkuje homogenizacją społeczeństwa i szablonowym kształtowaniem jego tożsamości, na którą składa się język i sposób jego utrwalania – pismo (Stęplewski 2018: 10–11).

Zdaniem Artura Stęplewskiego język pełni funkcje polityczne, gdyż

[...] poznawanie kolejnych znaków-liter w trakcie pierwszych miesięcy edukacji pozwala nie tylko posiąść umiejętność czytania i pisania, ale jest przede wszystkim procesem socjalizującym, którego celem jest stworzenie obywatela określonego państwa. Nic więc dziwnego, że tablica ze znakami alfabetu towarzyszy życiu jednostek, a zapoznanie się z nią jest pierwszym zetknięciem z językiem obcym. W tej funkcji jest tak samo ważna jak flaga kraju czy rozpoznawanie godła. Pismo jest znakiem identyfikującym. Nie oznacza to jednak, że tak wysoka ranga w zestawie kanonu narodowego jest stałą cechą systemu graficznego (Stęplewski 2018: 12).

W porównaniu z innymi składnikami tożsamości etnicznej pozycja pisma jest mało stabilna. Zyskuje ono na znaczeniu w przypadku wystąpienia sytuacji, która popycha daną wspólnotę do analizy i modyfikacji wyróżników jej odrębności, wyznaczanych przez nią wartości i używanych symboli. Zjawisko to najczęściej wywołują czynniki polityczne, m.in.: przemiany wewnętrzne, inwazje oraz aktywność międzynarodowa (Stęplewski 2018: 12).

Kształtowanie się tożsamości Chorwatów, Macedończyków i Kosowarów jest silnie związane z emancypacją ich języków. Ważną rolę w procesie tworzenia tych narodów odgrywają także inne obszary kultury, m.in. architektura i urbanistyka oraz literatura.

Suwerenność języka Chorwatów

Język chorwacki wykształcił się w wyniku politycznie motywowanego rozpadu języka serbskochorwackiego. Zjawisko to spowodowane było upadkiem federacyjnej Jugosławii, a zwłaszcza wojnami w Chorwacji oraz Bośni i Hercegowinie. Język ten należy do grupy południowosłowiańskiej, dominuje w nim jekawski wariant wymowy, a zapisywany jest za pomocą alfabetu łacińskiego (OJL 2007: 704).

Chorwaci, mimo że tak jak Czarnogórcy, stanowili jeden z narodów konstytucyjnych Jugosławii, mierzą się z poważnym kryzysem tożsamościowym. Obie nacje podjęły starania o emancypację oraz taką modyfikację ich języków, która podkreśli ich narodowy charakter i w jak największym stopniu zamaże podobieństwo do serbskiego. Artur Stęplewski uznał jednak, że spory, „czasem nazywane «wojnami» o pismo i ortografię, nie są zjawiskiem wyjątkowym i ograniczonym do krajów postjugosłowiańskich” (Stęplewski 2018: 17).

Dążenia do umocnienia pozycji języka narodowego wiążą się z historyczną zależnością Chorwatów i Czarnogórców od dominujących politycznie Serbów. Chorwacki był jednym z obowiązujących w Jugosławii języków oficjalnych (obok serbskiego, słoweńskiego i macedońskiego). W związku z określaniem go mianem *serbskochorwackiego* wydawane w Chorwacji publikacje podkreślały jego suwerenność. Praktyki te uległy wzmocnieniu od schyłku lat 60. XX wieku, gdy język stał się narzędziem konfrontacji z Belgradem (Rzetelska-Feleszko 2002: 24–25).

Suwerenne państwo Chorwaci budują nie tylko pod względem materialnym, ale również symbolicznym. Kontrowersyjnym zabiegiem było ujęcie sposobu zapisu języka chorwackiego w konstytucji (22 grudnia 1990). Stwierdzono w niej bowiem, że używanym w tym celu alfabetem jest łacinka. W ten sposób Chorwaci sami zrezygnowali ze swojego dorobku kulturalnego – tego utrwalonego w głagolicy i cyrylicy. Polityka językowa Chorwacji doprowadziła do jeszcze kilku, absurdalnych wręcz, sytuacji. Należały do nich, m.in.: wycofanie ze sprzedaży publikacji, których tytuły dotyczyły języka chorwackiego, ale nie podkreślały jego autonomii, wyświetlanie napisów tłumaczących serbskie i bośniackie filmy, a także wprowadzenie chorwacko-serbskich tłumaczeń przysięgłych. Sprzeciw Zagrzebia wzbudzało postępowanie uczelni, na których kroatystyka, serbistyka i bosanistyka współistniały w ramach tych samych jednostek organizacyjnych (Jaroszewicz 2014: 118–120).

W niepodległej Chorwacji kwestie językowe są traktowane priorytetowo. Podkreślanie odrębności języka chorwackiego przejawia się w pracach nad jego modyfikacją. Jest to najlepiej widoczne na poziomie leksykalnym – suwerenność języka potwierdza wydawanie licznych słowników branżowych. Co więcej, w twórczości językowej ujawniają się cechy uznawane za „typowo” chorwackie. Z perspektywy polityki państwa ich najistotniejszą zaletą jest brak związku z językiem serbskim (Rzetelska-Feleszko 2002: 25).

Argumentem językowej niezależności Chorwatów jest ich wpływ na kodyfikację języka serbsko-chorwackiego. Podkreśla się również wielkowiekową tradycję piśmiennictwa chorwackiego – od XVI stulecia rozwijała się bowiem sztokawska literatura dubrownicka, a w latach 30. XIX wieku standaryzację tego narzecza rozpoczął Ljudevit Gaj. Wzmocnieniu pozycji języka chorwackiego służy zatem publikowanie historycznych prac językoznawczych, m.in. reprint słownika Fausta Vrančića z 1595 roku (1992) i gramatyki Bartola Kašića z 1604 roku (2002). Działania te mają utwierdzić Chorwatów w przekonaniu o bogatej tradycji ich języka i historii jego badania. Równie istotnym celem politycznym jest też udowodnienie wyższości nad językiem serbskim, który miał zostać skodyfikowany na bazie opracowań języka chorwackiego (Jaroszewicz 2014: 121–124).

Wysiłki, jakie Chorwaci wkładają w podkreślanie wyjątkowości swojego języka, przynoszą efekty. Coraz bardziej odbiega on od języka serbskiego, co uznaje się za oznakę suwerenności państwa i narodu chorwackiego (Rzetelska-Feleszko 2002: 25). Polityka językowa Zagrzebia wpływa także na funkcjonowanie chorwackiej mniejszości za granicą, np. na Węgrzech, wśród której identyfikacja językowa równa się etnicznej. Pozytywny stosunek do rodzimego języka przyćmiewany jest nieco jedynie przez przywiązanie diaspory do używanego przez nią dialektu (Wrocławska 2003: 331).

W strategię odcinania się od związków z Serbami wpisują się istniejące już różnice mentalne. Pod względem religijnym Chorwaci podlegają wpływowi Kościoła rzymskokatolickiego. Kulturalny rozkwit Austro-Węgier spowodował zaś, że pomimo pamięci o zniewoleniu politycznym, epoka habsburska uważana jest za okres silnych związków Chorwacji z cywilizacją europejską (Kaplan 2015: 68–71). Z geograficznego punktu widzenia umacnia je fakt, że z Zagrzebia bliżej jest do Wiednia niż do Belgradu.

Europejskość Chorwacji wyróżniała się w okresie jugosłowiańskim, w którym, razem ze Słowenią, określana była mianem *Zachodu Jugostawii*. Wynikało to z bliskości Włoch i Austrii, a także dobrej sytuacji gospodarczej i warunków życia, w tym dostępu do zachodnich mediów (Rekść 2014: 159). Jedną z wizualizacji europejskiej tożsamości Chorwatów jest zagrzebski pomnik ich pierwszego króla, Tomislawa. Konna statua przedstawia go jako chrześcijańskiego rycerza. Dzieło można zatem interpretować jako symbol walki katolickich Chorwatów z naporem prawosławia oraz islamu (Kaplan 2015: 67).

Najbardziej wyraźnym dowodem tego, że Chorwaci czują się Europejczykami, jest jednak transformacja społeczna, jaka zaszła od uzyskania niepodległości. Z narodu, który usilnie konstituował swoją tożsamość na wątpliwych historycznie posadach, stali się oni członkami Unii Europejskiej, którzy pomimo jugosłowiańskiej przeszłości dostrzegają tkwiący w Bałkanach potencjał. Dalsza integracja i współpraca regionu ze strukturami unijnymi może więc doprowadzić do jego uspokojenia i rozwoju (Rekść 2014: 168–169).